

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 12582

ELIEZER ATLAS :

Kader, Boris

•

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x101, or by email at cmadsen@bikher.org.

ד"ר באָריס קאַדער

אלעזר אַטלאַס — זיין לעבען, זיין שאַפען, זיין קאַמף

(דער אויסערגעוויינליכער דענקער און שרייבער וואָס האָט זיינע פּרוכטבאַרסטע
יאָרען אָפּגעלעבט אין ביאַליסטאָק און איז דאָרט געשטאָרבען מיט 45 יאָר צוריק)

ניו-יאָרק

תש"ט — 1949

ד"ר באָריס קאַדער

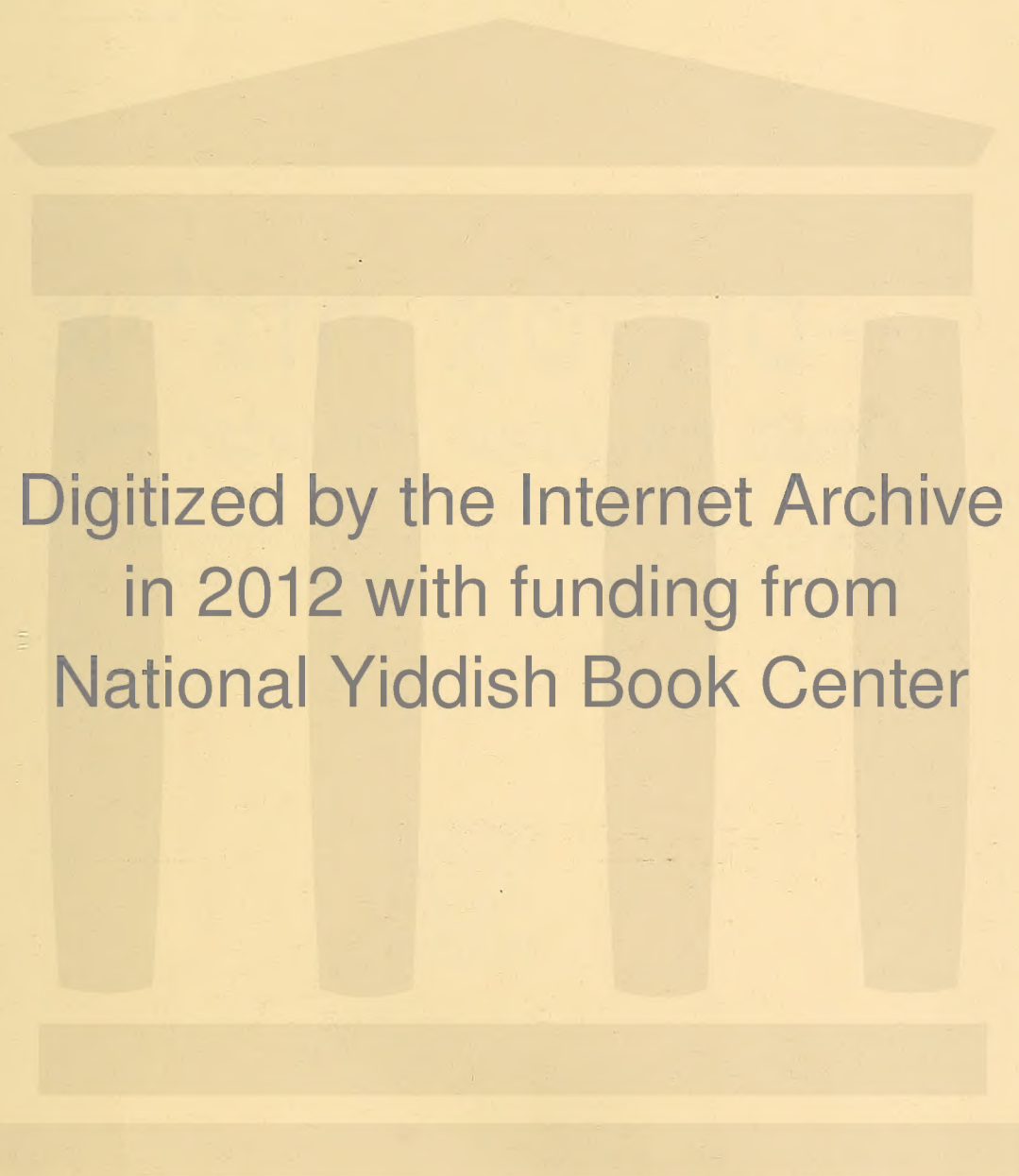
אלעזר אַטלאַס — זיין לעבען, זיין שאַפען, זיין קאַמף

(דער אויסערגעוויינליכער דענקער און שרייבער וואָס האָט זיינע פרוכטבאַרסטע
יאָרען אָפגעלעבט אין ביאַליסטאָק און איז דאַרט געשטאַרבען מיט 45 יאָר צוריק)

ניו-יאָרק

תש"ט — 1949

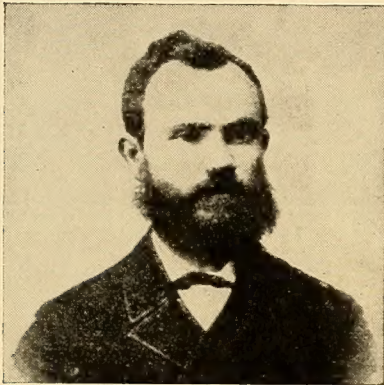

Digitized by the Internet Archive
in 2012 with funding from
National Yiddish Book Center

<http://archive.org/details/nybc212582>

געווידמעט דעם ליכטיגען אַנדענק פון מיין טייערען פאָטער, מאיר קאדער ע"ה, און פון מיין טייערער מוטער, גוטע אַטלאַטיקאַדער ע"ה.

און גדולה. ער איז געווען ניט נאָר אַ גרויסער בקי אין תלמוד און זיינע מפרשים, אַ למדן וואָס האָט זיך געקאַנט פאַרמעסטען מיט די גרעסטע רבנים פון זיין צייט; נאָר ער איז אויך געווען פול מיט וויסען אויף די געביטען פון געשיכטע, ספּעציעל אידיש־שע, אייראָפּעאישע שפּראַכען און מאַטעמאַטיק. גרעסערע אַר־בייטען האָט ער שוין ביז יענער צייט (1895) געהאַט פאַרעפענט־ליכט אויפֿן פעלד פון אידישער געשיכטע און חכמת ישראל. אָבער זיין אויסערגעוויינליכע שטאַרקייט איז געלעגען אויפֿן געביט פון קריטיק — קריטיק ניט פון שיינ־ליטעראַרישע ווערק,

אלעזר אַטלאַס (1851—1904)

נאָר פון געדאַנקען־סיסטעמען, ד. ה. אַנאַליז פון פּראָבלעמען און פון גאַנצע קאַמפּלעקסען פון פּראָבלעמען, אָדער פון וועלט־באַ־נעם פּראָגראַמען, און פון ברייטע אַנזיכטען איבער אידישע און אַלגעמיינע עיקר־פּראָגען. אַזאַ דערגרייכונג, פאַרשטייט זיך, האָט איהם אַריינגעבראַכט ניט ווייניג פריינד און אָנהענגער, אָבער נאָך מעהר, אַ סך מעהר, שונאים און געגנער.

אַלע אייגענשאַפטען פאַר אַן אידעאישען קאַמף — וויסן, מוט, ערליכקייט, אומבויגזאַמקייט און קוראַזש — האָט אלעזר אַטלאַס געהאַט אין דער פולסטער מאָס. דאַרום האָבען געוויסע קרייזען פון ביאָליסטיקער משכילים פאַר איהם מורא געהאַט, איהם פיינט געהאַט, אָבער גלייכצייטיג איהם רעספּעקטירט און מיט'ן גרעס־טען אינטערעס דערוואַרט צו הערען פון איהם אַ וואַרט, וואָס איז שטענדיג געווען וואָגיק און אַנרעגענדיג פאַר יעדען ערנסטען העברעאישען לייענער אין די 80־קער און 90־קער יאָהרען פון פאַריגען יאָהרהונדערט.

אין די יאָהרען, וואָס ער האָט געלעבט אין ביאָליסטיק, איז געבוירען געוואָרען די פּאָליטיש־ציוניסטישע באַוועגונג, פון וועלכער אלעזר אַטלאַס איז שפּעטער געוואָרען אַ קעגנער, אפילו אַ פאַרביסענער פיינד פון ד'ר הערצל'ס ציוניזם. ווי־זשע האָט עס געקענט מעגליך זיין, אַז אַטלאַס דער חובב ציון זאָל ווערען אַ שונא פון הערצלשען ציוניזם? דערויף וועט אונז ברענגען אַן

פ א ר ו א ר ט

אַ יישר כוח קומט פריינד דוד סאַהן, רעדאַקטאָר פון „ביאל. שטימע“, פאַר איינפירען אַ נייע וויכטיגע „פיטשור“ — גרינדלעכערע אַרבייטען וועגען יענע ביאָליסטיקער וואָס זיינען באַרימט געוואָרען בכל תפוצות ישראל, אין דער גאַרער אידישער וועלט, אַדאַנק זייערע גייסטיג־קולטורעלע אָדער פּאָליטיש־נאַציאָנאַלע אויפטוען און דערגרייכונגען. צו אַזוינע אַרטיקלען געהערען די לעצטענס געדרוק־טע אַרבייט פון יצחק ריבקינד איבער מ. מ. דאָליצקי און שמואל לייב ראַבינאָוויטשעס מאַנאַגראַפיע איבער ר' שמואל מאַהילעווער. צו אַט דער קאַטעגאָריע געהערט אויך די איצטיגע אַרבייט פון ד'ר באַריס מ. קאדער, איבער דעם באַרימטען בשעתו מלומד און גרויסען העברעאישען שרייבער, אַ ביאָליסטיקער חושב פאַר אַרום צען יאָהר צייט, אלעזר אַטלאַס, וועלכער איז געשטאַרבען אין ביאָליסטיק מיט 45 יאָהר צוריק.

ד'ר ב. מ. קאדער פון שיקאַגאָ, וואָס איז אונזערע לייענער ניט אומבאַקאַנט, איז, אגב, אלעזר אַטלאַסעס אַ קווען. ער איז שטענדיג געווען פאַראַינטערעסירט אין דער אַריגינעלער פּערזענליכ־קייט און שטורמישען אָבער טראַגישען לעבענס־גאַנג פון זיין באַרימ־טען קרוב און געניאַלען דענקער און פאַרשער. אין זיינע אינגסטע יאָהרען האָט פּר. קאדער פאַרבראַכט אין ביאָליסטיק, ביי זיינע קרובים, אַ שטיקעל צייט און טראַגט נאָך ביז איצט אין זיין זכרון טיפע שפורען פון אלעזר אַטלאַסעס אייגענאַרטיגען כאַראַקטער און לעבענס־באַנעם. אויך פון זיינע עלטערען האָט פּר. קאדער ניט ווייניג זיך אָנגעהערט וועגען אלעזר אַטלאַסעס נאַטור און קאַריערע. ער, פּר. קאדער, איז אין אַ באַשטימטען זינען, דער אידעאָלעסער ביאַגראַפֿ פון ר' אלעזר אַטלאַס, וואָס מיר קאַנען זיך ווינטשען.

ליידער איז אַטלאַס ביים לעבען ניט ווי געהעריג פאַרשטאַנען געוואָרען און נאָכ'ן טויט — צו שנעל פאַרגעסען געוואָרען. שפּע־טער האָבען די יחידים־גולה טיפּער גענומען אַריינדרינגען אין זיין גייסטיגער ירושה און אַנערקענען די וויכטיגקייט פון זיין שאַפּונג. אין דערמאָן זיך ווי, אין אפריל 1930, בעת מיין באַזוך ביי ת. ה. נ. ביאָליקין אין תּל־אָביב, האָט דער גרעסטער אידישער נאַציאָנאַלער דיכטער מיט לויב און גרויס יראַת־הכבוד גערעדט וועגען אונזער „ביאָליסטיקער גרויסען בן־תורה און וויסענשאַפּטמאַן, אינאיינעם“ און גערמיט זיין שאַפּונג.

קומט אַ דאַנק פּר. קאדער'ן פאַר זיין פרעכטיגען עסיי, אַ באַמט מייסטערהאַפּטע מאַנאַגראַפיע, וועגען זיין גרויסען קרוב און געניאַלען דענקער און שרייבער ר' אלעזר אַטלאַס, פון וועלכען אויך די היינטיגע צייט קען פיל אַפּלערנען — ווי די לייענער פון דעם אַרטיקעל וועלען אַליין דערוועהן.

ד'ר הערמאַן פּראַנק

וויצע־פּאַרויזער פון דער געזעלשאַפּט פאַר געשיכטע פון ביאָליסטיק

א

מיט אַ יאָהר ניין אָדער צען פאַר זיין פּריצייטיגען טויט (אין 1904) איז אלעזר בן דוד אַטלאַס, איינער פון די טיפּויניק־טע און אינטערעסאַנטסטע קריטיקער און פּובליציסטען אין דער העברעאישער ליטעראַטור, אַנגעקומען אין ביאָליסטיק.

געקומען אַהין איז ער אַן אַנגעלאָדענער מיט תורה, חכמה

געווען אויך דער קלוב, וואו מען פלעגט פארברענגען, דורכרע-
דען זיך וועגען קהל'שע ענינים און וועגען וועלט-פראגען.

אזוי האט מען געלעבט אין די ליטווישע קליינע שטעטלעך
אין דער צווייטער העלפט פון פאריגען, דעם 19-טען יאהר-הונ-
דערט. בייעגעאלע וואלט, נאטירליך, ניט געווען אנדערש פון
אנדערע אזעלכע שטעטלעך. פונדעסטוועגען איז בייעגעאלע
דאך געווען אנדערש. א קליינער, אויפן ערשטען בליק ניט-בא-
דייטענדיגער, פאקט האט ארויפגעלעגט א באזונדערען שטעמ-
פעל אויף יעדען פון איהרע איינוואוינער און געהאט א געוויסע
ווירקונג אויפ'ן כאראקטער פון איהרע תושבים.

בייעגעאלע האט געהערט צום פוילישען פריץ קאמאר, חוץ
צוויי הייזער, וועלכע זיינען געווען דאס אייגענטום פון צוויי ברי-
דער: פון מיין זיידען, ר' אליהו יוסף אטלאס ז"ל, און פון מיין מא-
מעס פעטער, ר' דוד אטלאס ז"ל. די צוויי הייזער, אריבערגעגא-
גענע צו זיי בירושה פון דור-דורות, זיינען דעם פריץ קאמאר גע-
שטאנען ווי א ביין אין האלז. ניט איינמאל האט דער פריץ אָנגע-
באטען צו די אטלאסעס א הויכען פריז פאר די הייזער, כדי ער
זאל קענען זיין דער גאנצער בעל-הבית פון בייעגעאלע, און בא-
רימען זיך פאר זיינע פריזישע פריינט, אָ דאָס גאנצע שטעטעל
געהערט צו איהם, און ער קען טאן מיט זיינע אידען וואָס ער וויל.
די עקשנות פון די ביידע אטלאסעס ניט אונטערצוגעבען זיך און
אפצוהיטען דעם אידישען כבוד, האט זיי ניט געלאָזען פארקויפן
די הייזער פאר קיין פרייז, ניט קוקענדיג אויף דעם, אָ ס'זיינען
געווען צייטען, ווען זיי האָבען זיך זעהר גענויטיגט אין געלט,
באזונדערס מיין זיידע נאָך דעם, ווי ער האט פארלוירען זיינע
גרויסע געשעפטען.

און טאקע אין דעם הויז פון דעם גרויסען תלמיד-חכם און
גרויסען עקשן, ר' דוד אטלאס ז"ל, האט דערזעהן דעם ליכטיגען
שיין אַ ניי-געבוירען אינגעל, וועמען מ'האָט אַ נאָמען געגעבען
אלעזר, און וועמעס גורל איז געווען צו ווערען אַ באַדייטענדיגער
שרייבער, דענקער און קעמפער, באַקאנט אין דער אידישער
וועלט אַלס אלעזר אטלאס.

די האַדעוואַניע און ווייטערדיגע דערציאונג פון אינגעל
לאָזער, ווי די פאַמיליע פלעגט איהם רופען, איז געווען אַ שטרענג
טראַדיציאָנעלע: פרומקייט, יראת שמים, חדרים און ישיבות.
דעם פונדאמענט פון זיין אומגעוויינלעךען תלמודישען וויסען האט
געלעגט זיין פאָטער, ר' דוד, וועלכער האט גע'שמיט' פאר אַ חריף
און בקי. ר' דוד אטלאס האט זיין גאַנצע פרייע צייט געווידמעט
צו זיינע זין, הויפטזעכליך צו זיין עלטערען זוהן, מאיר, וועלכער
איז אויסגעוואַקסען אַ באַרימטער גאון, רבי מאיר אטלאס, דער
שאַוולער רב, — און צום אינגערען זוהן, אלעזר, וועלכער האט
שוין דעמאלט אַרויסגעוויזען גאנזישע פעאגיקייטען. די צוויי
ברידער האָבען געלערענט צוזאַמען, און פאר זיין פאָטערס גייס-
טיגען בליק זיינען זיי שוין ביידע געשטאַנען ווי צוויי גרויסע
גאונים-רבנים.

אלעזר איז געגעאַנגען פון איין ישיבה צו דער אנדערער און
געשוואמען פריי אין ריזיג-גרויסען ים-התלמוד, און האט מיט
זיין שוין דעמאלט פעסטען כאַראַקטער, באַשלאָסען ניט צו מאַ-
כען רבנות פאר אַ קאַריערע, נאָר האָט כסדר געלערענט „לשמה“.
אין די ישיבות האָט ער איינגעזאַפט אין זיך די ראַמאַנטיק פון
אַלטען בית-מדרש. די בענקענדיגע, מיסטישע ניגונים פון שוהל
און בית-מדרש פלעגען קלינגען אין זיינע אויערען און מיט

ענטפער דער טיפערער אַנאַליז, צו וועלכען מיר וועלען זיך אומ-
קערען ווייטער אונטען.

„אויסוואַקסענדיג אין די טראַדיציעס פון דער אַלטער אי-
דישקייט (שרייבט וועגען איהם נחום שטיף אין „עוורעיסקאַיאַ
ענציקלאָפּעדיאַ“), האָט אַטלאַס זיך צום ערשטען מאל באַקאַנט
מיט די השכלה-אידישען דעמאלט, ווען זיי האָבען שוין געהאַט
פראַלירען זייער צויבער-חן און איינפלוס, ווען דער גלויבען אין
דער אַלמאַכט פון השכלה אַלס אַ פאַקטאָר פון אויסבעסערען און
פאַרשענערען דעם אידישען לעבען איז שוין געווען אַוועק, פאַר-
שוואונדען. ער איז געקומען צום אויספיר, אַז דער תהום, וואָס
טיילט אָפּ די אידישע מאַסען פון דער אינטעליגענץ ווערט אַלץ
ברייטער און טיפער, און אויס אַנטווישונג האָט ער זיך אַ קעהר
געטאָן צום פאַרצייטיגען, טראַדיציאָנעלען אידענטום, צו דער
אַלטער אידישקייט, וואו ער האָט אויך קיין פולע גייסטיגע רוה
און באַפרידיגונג נישט געפונען. אַלס אַ מענש פון דער איבער-
גאַנגס-צייט, מיט זיין גאַנצען שאַרפען מוח וואָס איז געווען אויס-
געשליפט דורך אַ זעלטען ברייטען און טיפען גמראַ-לערנען, —
איז אַטלאַס דאָך פאַרבליבען כסדר אַ וואַנדערער און זוכער אין
לאַבירינט פון כמעט ווידערשפּרעכענדיגע דעות און אַנוויכטען.
און הגם אַ סקעפטיקער-ראַציאָנאַליסט, זעהט מען איהם דאָ פאַר-
טיידיגען און דאָ באַקעמפען טאַקע אַלט-צייטיגע אידיש-רעלי-
גיעזע אידעאַלען. און אזוי אויך ווערט דער חובב-ציון פון די
1880-ער יאָהרען אַ קעגנער פון חובב-ציון אין די שפּעטערדיגע
יאָהרען.“

אַטלאַס איז געווען אַן איש אמת. ער האָט געשריבען און גע-
זאָגט נאָר דאָס, וואָס ער האָט געהאַלטען פאַר אמת, און האָט
זעהר שטאַרק געליטען פאַר זיין אמת.

כדי בעסער צו פאַרשטעהן און זיך פאַנאַנדערקלייבען אין
דעם אַנטוויקלונגס-גאַנג פון דעם דאָזיגען מערקווירדיג אינטע-
רעסאָנען און אויסערגעוויינליכען מענשען, איז נויטיג זיך צו
באַקענען מיט זיין געבורטס-אַרט, מיט דער לופט, וועלכע ער
האַט אין זיך איינגעאַטעמט, מיט דער סביבה, אין וועלכער ער
האַט געלעבט, געשאַפען, און וואו ס'איז ניט בלויז געבוירען גע-
וואָרען, נאָר וואו ס'האַט זיך צעבליהט און צעוואַקסען זיין גרוי-
סער טאַלאַנט.

ב

אלעזר אַטלאַס איז געבוירען געוואָרען ראש חודש אדר ב'
תרי"א (5 מערץ 1851) אין בייעגעאלע — אַ קליין שטעטעל אין
ליטע (קאָוונער גובערניע), דאָרט, ווי אין אַלע ליטווישע שטעט-
לעך פון יענער צייט, האָבען די אידען געלעבט אין נויט און
דחקות.

דאָס קליינשטעטעלדיגע „עמך“ האָט געצויגען די זעהר
אַרימע פרנסה פון האַנדעל מיט די פויערים פון די אַרומיגע
דערפער, און צווישען זיך האָט מען מערסטענס געלעבט בשלום,
אַהן קנאה-שנאה. ביי די בעלי-ביתים, די וואויל-לערנער, האָט
יאַ עקזיסטירט אַ ביסעל קנאה — אָבער „לשם שמים“, ד. ה. אַ
קנאה און שנאה, באַזירט אויף דעם, אַז דער אָדער יענער קען
מעהר און בעסער לערנען און איז אַ גרעסערער יראַשמים...

דאָס גאַנצע גייסטיגע לעבען פון בייעגעאלע האָט זיך אָפּגע-
שפּילט און אָפּגעשפיגעלט אין שוהל און אין בית-מדרש. אידען
פלעגען דאווענען, לערנען, כמעט טאָג און נאַכט, די שוהל איז

בוך „האנדעלס געשיכטע דער יודען דעס אַלטערטומס“ און נאָך איבער אַנדערע גאָר וואַגיגע ווערק.

שוין די רעצענזיע איבער הערצפעלד'ס בוך האָט אַטלאַס'ן באַרימט געמאַכט ביי די ליינער. ער, אַטלאַס, האָט אַרויסגעווייזן זען פולע זעלבסטשטענדיגקייט פון געדאַנק און פון צוגאַנג. און ניט קיין קלענערען וויסען איבערען ענין ווי דער מחבר פון ווערק גופא. אַטלאַס גיט פאַקטיש אין זיין אַרטיקעל אַ מין קורצע סקיצע פון דער אַנטוויקלונג פון האַנדעל צווישען די אידען אין אור־אַלטען לאַנד כנען, און אין אַנדערע טיילען פון פאַלעסטינע, וואו אידען האָבען געלעבט. און אין זיין קריטיק אויף דעם דריי־טען באַנד פון יצחק־אייזיק ווייס'ס „דור דור ודורשיו“ (די גע־שיכטע פון דער תורה שבעל־פה) האָט אלעזר אַטלאַס געוויזען, אַז ער איז פולשטענדיג אין זיין אייגענעם עלעמענט, בשעת ער באַהאַנדעלט תלמודיש־געשיכטליכע טעמעס.

אויך אין נחום סאַקאַלאַוו'ס „הצפירה“ האָט ער פאַרעפענט־ליכט אַ סך אַרטיקלען איבער לויפענדיגע פראַגען פון אידישען און אַלגעמיינעם לעבען, בעת אין „האסיף“ האָט ער געשריבען כמעט נאָר קריטישע אַפּהאַנדלונגען — וואו עס האָט זיך טאַקע גלייך פון אַנהויב אַרויסגעוויזען זיין באַזונדערע שטאַרקייט. די חשובסטע אידישע צייטשריפטען, אין פאַרשידענע שפראַכען, ווי דער „בית התלמוד“ פון ווייס, די „מאַנאַטשריפט פיר די וויסענ־שאַפט דעס יודענטומס“ פון פראַפעסאָר גרעץ, די רוסיש־אידישע זשורנאַלען „וואַסכאַד“ און „יעוורעסקאַיע אַבאָזרעניע“, פלעגען זעהר טיף און אינטערעסאַנט גענומען ווערען אונטער זיין אַנאַליטישען לייען־גלאַז און גרינדליך באַהאַנדעלט ווערען אין „האסיף“.

אַלע זיינע שאַרפע קריטיק אַרטיקלען זיינען געווען אַנגע־פילט מיט גרינדליכען וויסען און טיפען אַנאַליז, מיט אַ קריס־טאַל־קלאַרען סטיל און זעלטען געזונטער לאַגיק. אַט־די קלוגע און קעמפערישע אַרטיקלען האָבען געצויגען אַ באַזונדערע אויפ־מערקזאַמקייט. אין אַטלאַס'ן האָט דער ליינער, וואָס האָט אין יענער צייט מיט פיל מעהר ערנסט, אינטערעס און יראַת־הכבוד זיך באַצויגען צו שרייבער ווי ביים היינטיגען טאַג, — גלייך דערזעהען אַן אויפגעהענדיגען ליטעראַרישען שטערען. מען האָט דאָ דערהערט אַ נייעס וואַרט, אַ נייעס געדאַנק, אַ נייעס צוגאַנג צו קריטיק, אַ נייעס מעטאָד, וועלכע אַטלאַס האָט אַריינגעבראַכט, און וואָס זיינען ביז איהם ניט געווען באַקאַנט. מען האָט איהם אַנגעהויבען פאַרגלייכען מיט די גרעסטע קריטיקער פון די וועלט־ליטעראַטורע, ווי אַ ביעלינסקי, אַ פיסאַרעו, אַ געאַרג בראַנדעס, אַ ר' צבי חיות, אַ לעאַפּאַלד צונץ.

אַ סימ־מובהק פון אַטלאַסעס קריטישע אַרטיקלען איז גע־ווען זייער אויסערגעוויינליכע זאַכליכקייט, קלאַרקייט און לעבע־דיגקייט. ער האָט ניט פאַרוואַסערט זיינע אייגענע אַדער פרעמדע געדאַנקען. פון דער ערשטער ביז דער לעצטער שורה איז יעדע אַרבייט געווען כולו געדאַנק, און אַרויסגעבראַכט האָט ער זיינע געדאַנקען אויף אַ לעבעדיגען אופן, באַנוצענדיג זיך מיט אַ זעהר געלונגענעם, צוגעפאַסטען און צוגעמאַסטענעם מאַמר חז"ל, מיט אַ וויץ, מיט אַ בילד פון לעבען, פון אַלטעגליכען לע־בען, מיט אַ משל, וכדו'. אַזוי אַז דער געדאַנק איז, דורך די אַלע מיטלען, אַרויסגעקומען זעהר רעליעף, קלאַר, בולט, לעבעדיג און אינטערעסאַנט, באופן אַז דער ליינער האָט זיך סיי באַריי־כערט, סיי איז אַנגערעגט געוואָרען נאָכצוטראַכטען ווייטער. אַט־לאַסען האָט דער ליינער, לייכט און שנעל, ניט געקענט פאַר־

איהם מיטגעהן וואוהין ער איז געגאַנגען, און איהם באַגלייט אויף אַלע זיינע לעבענס־וועגען. פון דעם אַלטען קוואַל האָט ער געקויקט זיין דורשטיגע נשמה און געשטילט זיין גרויסען גייס־טיגען הונגער. בעת ער האָט געלערענט אין דער ישיבה פון זאַנער (נייר־זשאַר), אין זאַמוט, האָבען אלעזר'ס טאַטע־מאַמע פאַר איהם אויסגעזוכט אַ כלה פון זאַנער טאַקע. צו 20 יאָהר האָט ער חתונה געהאַט, און זיך באַזעצט אין שטעטעל אַלס איי־דעם אויף קעסט. און ווען ער איז אַראָפּ פון קעסט, איז ער גע־וואָרען אַ שותף אין זיין שווערס געשעפטען און געוואָרען אַ קרעמער, און ווען ער האָט פאַרלוירען זיין נדן, איז די איינציגע מעגליכקייט זיך מפרנס צו זיין — זיך און דאָס ווייב און קינדער — געבליבען: מלמדות.

זאַנער, וואו אַטלאַס האָט אָפּגעלעבט אַ צען יאָהר צייט, האָט געהאַט אויפ'ן יונגען אַטלאַס אַ גרויסע השפעה. דאָס שטעטעל איז געווען באַרימט מיט איהרע „חכמי זאַנער“. דאָרט האָבען געלעבט אַ סך תלמידי חכמים און משכילים, וואָס האָבען צוגע־גרייט אַ גאַנצען דור פון ליטווישע האַלב־פרומע, האַלב וועלט־ליכע טרעגער פון תורה און חכמה אין מיטען און אין דער צוויי־טער העלפט פון 19־טען יאָהרהונדערט. כמעט אַלע פיאַנערען פון דער ליטווישער השכלה־תקופה זיינען געווען זאַנערער, ווי ר' חיים ז"ק, ר' שמעון הורוויץ, ר' צבי קאהן, די ברידער מאַנ־דעלשטאַם און א סך אַנדערע. מיט פילע פון זיי האָט אַטלאַס זיך באַקענט און אַפט פאַרקערט. זיי האָבען איהם געהאַלטען פאַר אַ מופלג גדול, אַ מענטש מיט געניאַלע פעאיגקייטען, אַבער איהם אַליין האָט דאָס טיפע תלמודישע וויסען נאָך ניט גאַנץ באַפרידיגט. איהם האָט געצויגען צו מאַדערנע וויסענשאַפטען, און ער האָט אַליין זיך אַוועקגעזעצט מיט פלייס צו שטודירען מאַטעמאַטיק, געשיכטע, שפראַכען און „חכמת ישראל“ (מאָדער־נע חקירות איבער אידישער ליטעראַטור, קולטור אַנטוויקלונג, סעמיטישע שפראַכען א. ד. גל.). אין משך פון עטליכע יאָהר איז ער געוואָרען אַ טיפער קענער פון די דערמאַנטע וויסענשאַפטען, ספעציעל אין אידישער געשיכטע און מאַטעמאַטיק. אין זאַנער האָבען זיך געפונען גרויסע פּרוּוואַטע ביבליאָטעקען, פון וועלכע אַטלאַס האָט באַקומען אַן אויסערגעוויינליכען וויסען אין אידישע און אַלגעמיינ וועלטליכע לימודים.

אין זאַנער האָט ער אַנגעשריבען זיין ערשטען אַרטיקעל, וואָס איז דערשינען (תרל"ה) אין שמואל יוסף פינ'ס זשורנאַל „הכרמל“. זיין טיפסטער באַגער איז געווען צו זיין אַ „סופר בישׁ־ראל“ — אַ שריפטשטעלער. דאָס קליינע זאַנער איז שוין געוואָרען צו ענג פאַר איהם. אַ געוואַלדיגע צוציאונג האָט פאַר אים באַקומען וואַרשע מיט אירע חשובע צייטשריפטען — „הצפירה“ און „האסיף“, דורך וועלכע ער וואָלט געקענט רעדען צום גאַנצען אידישען פּאָלק. אין תרמ"ד (1884), צו 33 יאָהר, קומט ער אָן אין וואַרשע און ווערט איינער פון די הויפט מיטאַרבייטער אין דעם יאָהר־בוך „האסיף“, אונטער דער רעדאַקציע פון נחום סאַקאַלאַוו. מען האָט איהם געמאַכט פאַר'ן הויפט קריטיקער פון נייע ווערק אין פעלד פון „חכמת ישראל“.

שוין אין זיין ערשטער אַרבייט פאַרן „האסיף“ האָט אַט דער יונגער און אין תוך נאָך זעהר ווייניג באַקאַנטער העברעאישער שרייבער זיך אַרויסגעשטעלט פאַר אַן אויסערגעוויינליכען בעל־מוח. ער האָט געדאַרפט שרייבען אַ קריטישע איבערזיכט פון אַ באַרימט היסטאָריש ווערק אין דייטש — פון ד"ר ל. הערצפעלד'ס

גיט איבער א פאר שטריכען יעקב מארק, אין זיין בוך „גדולים פון אונזער צייט“, ווי פאלגט :

„ער (אטלאס) איז א קנאפער סוחר געווען, ווי איך האב זיך איבער- צייגט אין די עטליכע יאהר וואס ער האט פארבראכט אין ליבוי אלס תבואה קאמיסיאנער. ער איז געווען א טעגלעכער באזוכער אויף דער בערווע, און אדאנק זיין גייסטרייכער און חיציקער אונטערהאלטונג האט ער תמיד גע- האט א קרייז פון סוחרים ארום זיך, וואס פלעגן מיט אויפמערקזאמקייט זיך צוהערען צו זיינע פראקטישע באמערקונגען אין די ענינים פון תבואה האנדעל. קוים אבער האט ער אליין געהאט א וואגאן תבואה צו פארקויפן, פלעגט ער ארומגעהן א צוטומעלטער מיט גרויס פיזור-הנפש, גארניט מעשה סוחר, און פלעגט תמיד לייזען פאר זיין סחורה ווייניגער ווי אן אנדערער, ביז ער האט ביסלעכוויי אנטווארירען זיינע קליענטען און פארלאזען ליבוי.“

זיין אויפהאלט אין ליבוי האט זיך געצויגען עטליכע יאר צייט. דארט האט ער, אגב, גענומען א שריפטליכען קורס אין בוכהאלטעריע ביים באקאנטען בוכהאלטעריע-לערער, יעקב מארק. אלס בוכהאלטער איז ער שוין פריער געווען באשעפטיגט אין סעמיאטיש, א שטעטעל לעבען ביעלסק, אין יאהר 1895 האט אטלאס אנטענומען די שטעלע פון א בוכהאלטער אין דעם טוך-געשעפט פון באקאנטען ביאליסטאקער סוחר און חובב- ציון, אהרן יהושע שאפירא. אויף זיין שטעלע האט ער געארבייט ביז שפעט אין דער נאכט, און זיין איינציגער פרייער טאג איז געווען שבת.

אין די ערשטע יאהרען פון אטלאסעס לעבען אין ביאליסטאק איז געבוירען געווארען דער ציוניסטישער געדאנק און גלייך נאך דעם — די ברייט-פארצווייגטע ציוניסטישע באוועגונג. דער אמאליגער חובב-ציון, אלעזר אטלאס, האט זיך ארויסגעשטעלט אלס א קעגנער פון דעם פאליטישען ציוניזם, און איז שפעטער געווארען אפילו אן אפענער שונא פון הערצלשען ציוניזם. אויף זיינע שארפע אנטפאלען האבען איהם די ציוניסטען געענטפערט מיט נאך שארפערע אטאקעס, און איהם געצאלט פאר זיין אמת מיט שנאה און פארזאכטונג, פון וואס ער האט מורא-דיג געליטען — דערהויפט פון דער איינזאמקייט אין א סביבה, וואו די מער- סטע מיטמענשען האבען גראד איהם זעהר רעספעקטירט און אפילו פארעהרט...

אין 1898, דרוקט אטלאס אפ אין ווארשע א ביכעל „מה לפנים ומה לאחור“ (וואס איז פראגרעסיוו און וואס איז רעגרע- סיוו) — א זאמלונג פון זיינע ארטיקלען, וואס ער האט בשעתו געשריבען אין ביאליסטאק, און פארעפענטליכט אין „הצפירה“. דאס צווייטע ביכעל „ספסל הנאשמים“ (באשולדיגונגס-באנק) — א קליין זאמלונג פון זיינע ארטיקלען, וואס ער האט געשריבען אין ביאליסטאק פאר'ן ארטאדאקסישען זשורנאל „הפלאס“ אין 1902, איז דערשינען אין 1903.

אין פריער דערמאנטען בוך „גדולים פון אונזער צייט“ שרייבט יעקב מארק אט-וואס :

„... אלענפלאס זיינען זעהר אומגערעכט געווען יענע ציוניסטען וואס האבען ניט געוואלט צולאזען די ביאליסטאקער ציוניסטען אין 1902 צו פייערען זיין 50-יעהריגען יוביליי. דען נאך אלעמען איז אטלאס געווען אן ערליכער קעגנער און שום זייטיגע פניוה. נאך מעהר: זיין קעגנערשאפט האט איהם שטארק געשאדט צו זיין פרויזאט לעבען און כמעט איהם גע- קאסט זיין חיונה.“

מ'זעהט פון אט-די שורות, אז די ביאליסטאקער ציוניסטען האבען זיך יע דערהויבען צו דער מדרגה פון וועלען פייערען דעם יובל פון זייערען אן אידעען-קעגנער, נאר אנדערע ציוניסטען,

געסען. פארקערט! לאנג איז איהם באשערט געווען צו בלייבען אין זכרון פון די לייענער און זיי אנרעגען כסדר צום נאכדענקען און פארטיפען זיך אין אן ענין. וואס פאר א גרויסער נחת-רוח דאס איז פאר'ן שרייבער און געווינס פאר'ן לייענער!

אטלאס איז אריין אין דער ליטעראטור מיט שטורם, און ווי א וויכער האט ער זיך געטראגען דורך די צייטשריפטען, אין וועלכע ער האט מיטגעארבייט, און כמעט פון ערשטען טאג אן פארנומען אן אנגעזעהענעם פלאץ. ער האט זיך ניט גערעכענט מיט די אנטענומענע און פארפונדעוועטע מיינונגען וועגען שריי- בער און פארשער, ווי גרויס זיי זאלען ניט זיין אין די אויגען פון די לייענער. אנטעקלעפטע „לייבעלס“ און געשטעמפעלטע אויטאריטעטען האבען אויף איהם ניט געמאכט קיין שום אייני- דרוק. מיט חשיבות און דרך ארץ פלעגט ער זיך טאקע באציען צו די מחברים, אבער דער אמת, זיין אמת, איז שטענדיג געווען זיין אויסגאנג-פונקט. מיט'ן כוח פון טיפען אנאליז, מיט אייער- נער לאגיק, און גרויס וויסען האט ער אפערירט. דאס זיינען גע- ווען זיינע אינסטרומענטען.

די צוזאמענארבייט מיט נחום סאקאלאוו'ן אין ווארשע האט לאנג ניט געדויערט. אטלאס האט נאך 3-4 יאהר מיטארבייט אין סאקאלאוו'ס „האסיף“ און „הצפירה“ גענומען אויפבויען אן איי- גענע בימה, פון וועלכער ער זאל קענען לאזען הערען זיין דרייסט ווארט. די ארבייט פון ארגאניזירען אזא זשורנאל, ניט האבענדיג קיין אייגענע מיטלען, איז געווען א מסירת-נפש'דיגע. ער איז געפארען פון שטאדט צו שטאדט אין די אינטערעסען פון זיין געפאלאנטען זשורנאל, און אין יאהר תרמ"ח (1887) איז דערשינען דער זאמעלבוך „הכרם“. ער האט איהם געוואלט מאכען פאר א יעהרליכער אויסגאבע, אבער עס האבען, ווייזט אויס, געפעלט מיטלען, און מעהר ווי איין באנד איז ניט דערשינען. אבער אז ער האט שוין געהאט ניט נאר א גרויסען נאמען, נאר אויך א נאכפאלגערשאפט, זעהט מען פון דעם פאקט, אז צווישען נעמען פון די מיטארבייטער אין „הכרם“ געפינט מען אזוינע בארימטע מענער אויפן חכמת-ישראל געביט, ווי שלמה מאנדעלקערן, יעקב רייפמאן, אברהם עפשטיין, מ. י. בערדיטשעווסקי און אנדערע. אלע בייטראגען אטלאסעס אין „הכרם“ טראגען ווידער די קלארע סימנים פון אריגינאליטעט און וואונדערליכער ערודיצייע. מען זעהט, אז ער איז א „יוצא ונכנס“, א בן-בית, אין דער גאנצער רבנישער ליטעראטור, און געוויס אויך ניט פרעמד די מאדערנע פראבלעמען און מעטאדען. אזוי למשל האט ער א רעצענזיע איבער דעם „כנסת ישראל“ (דער ערשטער גרויסער ביאגראף- פישער ווערטערבוך אין העברעאיש) פון שמואל יוסף פיין, און פון אטלאסעס קוק און צוגאנג וואלטען געקענט נאך היינט א סך אפערנען די רעדאקטארען פון ענליכע ווערק. צום באדויערען איז דער ערשטער באנד „הכרם“ געווען, ווי מיר האבען שוין דערצעהלט, אויך דער לעצטער.

די ביטערע גויט האט געטריבען אטלאסען פון איין שטאדט אין א צווייטער, פון איין פרנסה צו אן אנדערער. נאך פארשידע- נע וואונדערונגען און גלגולים האט ער זיך באזעצט אין ליבוי, וואו זיין עלטערער ברודער, רבי מאיר, איז געווען רב, און דארט איז אלעזר אטלאס געווארען א קאמיסיאנער פון תבואה.

זיינע תבואה מסחרים האבען אטלאסען ניט געבראכט קיין גליקען. וועגען אט דעם עפיוזאד אין זיין ליידענספולען לעבען

זיין לעבען פארבליבען דער זעלביגער חובב ציון ווי פריער. און טאקע פון זיין חבית-ציון איז ארויסגעקומען זיין קעגנערשאפט צום ציוניזם און צו די ציוניסטען.

אטלאס, דער תלמיד-חכם, האט מעהר ווי א סך אנדערע געוואוסט פון דער שטארקער ליבע פון אונזערע חכמים צו ארץ ישראל און מיט וואס פאר א צער זיי האבען גערעדט וועגען שכינתא בגלותא. אט די דאזיגע ליבע איז דאך ביי אטלאסען געווען טיף איינגעפלאנצט שוין פון קינדהייט אן פון די איינצעל-נע מאמרי חז"ל, ווי "מוטב ללון במדבריות של ארץ ישראל ולא ללון בפלטריות של חוץ לארץ" (בעסער צו נעכטיגען אין די וויסטענישען פון ארץ ישראל איידער אין די פאלאצען פון חוץ לארץ). אדער "ישיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצוות שבתורה" (וואוינען אין ארץ ישראל איז פונקט אזוי ווי אלע מצוות פון דער תורה), און פון די טעגליך איבערגע-חור'טע תפילות האט ער דאך טיף איינגעזאפט און איינגעאטעמט אין זיך די גרויסע ליבע און די גרויסע בענקשאפט צו און נאך ארץ-ישראל.

איז דאך טאקע גרויס דער וואונדער, ווי קומט עס אלעזר אטלאס זאל ווערען א "שונא-ציון"?

מח דא צום צווייטען מאל באטאנט ווערען: אטלאסעס שנאת ציוניזם איז אויסגעוואקסען פון זיין חבית-ציון!
דער ציוניזם פון יענער תקופה, א ראמאנטישע תקופה, האט בפירוש געטראגען אין זיך משיח'ישע צילען, משיח'ישע וויזיעס, הגם אין א נייעם, אן אולטרא-מאדערנעם, היינטיגייטגען און היינטוועלטליגען גלגול.

אויך האט דער ציוניזם דעמאלט געהאט אין זיך פיל אוטא-פישעס, אין דער פארווירקליכונג פון וואס אלעזר אטלאס — דער ראציאנאליסט, דער סקעפטיקער און מאטעמאטיקער, האט ניט געגלויבט. במילא האט ער געהאלטען, אז דער פאליטישער ציוניזם איז פארמשפט צו באנקראט און אונטערגאנג, און דאס וועט הלילה אריינברענגען א גרויסען יאוש אין אידישען פאלק. פאר'ן דאזיגען קלאפ האט ער זיך שטארק-שטארק געשראקען.

אטלאס, הגם ער האט שוין געלעבט אין גרויסע צענטערען, ווי ווארשע, ליבוי און ביאליסטאק, און זיך באהעפט מיט אירא-פעאישער וויסענשאפט און ליטעראטור, און האט זיך אויפגע-שריבען מיט באוואוסטע איראפעאישע געלערענטע, וועלכע הא-בען איהם רעספעקטירט און זיך זעהר גערעכענט מיט זיינע מיינונגען. — איז נאך אלץ מיט ביידע פיס געשטאנען אין אלטען בית-מדרש. דער אלטער בית-מדרש האט ניט געגלויבט, אז די גאולה קען קומען אויף וועגען פון דיפלאמאטיע, און אז די גאולה איז אפהענגיג בלויז פון אידישען פאלק גופא, פון זיין פאלקס-ווילען: "וויל דאס אידישע פאלק זיין פריי, וועט עס זיין פריי!", ווי דער הרצלשער ציוניזם האט געפרעדיגט.

אטלאס, דער רעליגיעזער איד, וועלכער האט געגלויבט, אז "קודשא בריך הוא, אורייתא וישראל חד הוא" (גאט, תורה און ישראל זיינען איין זאך), האט ניט געקענט אקצעפטירען דעם ציו-ניסטישען געדאנק, וועלכער לעגט זיין גאנץ געוויכט בלויז אויפ'ן פאלקס-ווילען. דערין, גלויב איד, האט זיך אויסגעדריקט די הויפט סיבה פון זיין קעגנערשאפט צו דער נייער באוועגונג.

אטלאס, וועלכער האט זיך אויפגעהאדעוועט און אויסגע-וואקסען אין שוהל און בית-המדרש, איז אינערליך געווען און געבליבען פעסט צוגעבונדען צו דער בית-מדרש-אידישקייט זיין גאנץ לעבען לאנג. ער האט געגלויבט, אז די פרומע אידען, די

ווייט אויס — ניט-ביאליסטאקער, האבען עס ניט געוואלט דער-לאזען. דאס איז א קאמפלימענט פאר די ביאליסטאקער ציוניס-טען פון יענער צייט*.

גראד דער ביאליסטאקער פערזאד פון אטלאסעס לעבען איז געווען, ווי מיר האבען געזעהען, זעהר פרוכטבאר. אטלאס האט ליב געהאט ביאליסטאק. אין די פילע ארטיקלען זיינע, וועלכע מיר איז אויסגעקומען צו זעהען, סיי אין "הצפירה", סיי אינ'ם "הפלט", און סיי אין דער דייטש-אידישער וויסענשאפטליכער "מאנאטשריפט", פלעגט ער צוזאמען מיט זיין אונטערשריפט שטענדיג אוועקשטעלען "ביאליסטאק".

אבער זיין מאטעריעלע לאגע אין ביאליסטאק האט זיך שטארק פארערגערט און ער איז געצוואונגען געווען צו פארלא-זען די באליבטע שטאדט. ער האט זיך באזעצט אין דער קאלטער, ווייטער און נשמה-פרעמדער מאסקווע, אלס העברעאישער לע-רער פון די קינדער פון דעם באוואוסטען גביר און ציוניסט, זעליג פערסיץ. אין מאסקווע האט ער זיך געפילט נאך איינזא-מער ווי אין אידישען "תחום המושב", מיט אזוינע געדיכטע אי-דישע צענטערען ווי ווארשע, ביאליסטאק, א. א. אין מאסקווע האט ער געארבייט איבער צוויי ווערק, וועלכע ער האט דארט פארענדיגט. דאס זיינען געווען "קרית ארבע" (געשיכטע פון אידישען צענטראלען קהלה-פארלאמענט אין 16-טען און 17-טען יאהרהונדערטען — דעם "ועד ארבע ארצות"), און א געשיכטע פון די אידען אין פוילען: "תולדות ישראל בפולין". אויף זיין לעצטען טראגישען וועג פון מאסקווע קיין ביאליסטאק האט מען ביי אטלאסען צוגעגאנב'ט דעם גאנצען געפעק, צווישען וועלכען ס'זיינען געווען די דערמאנטע צוויי כתב-יד.

ניט לאנג איז געווען זיין אופהאלט אין מאסקווע. א וואכען צוויי פאר פסח פון יאהר תרס"ד (1904) איז אלעזר אטלאס שווער קראנק געווארען אויפ'ן הארצען. גראד דעמאלט איז אפגעלאפען זיין וואוינ-רעכט (פראוואזשיטעלסטווא) — און די פאליציי האט איהם געצוואונגען צו פארלאזען די "הייליגע שטאדט", דאקטוי-רים האבען פארבאטען איהם זיך רירען פון ארט, ווייל דאס וואלט געווען זעהר געפעהרליך פאר זיין קראנק הארץ. עס האט ניט געהאלפען — די פאליציי האט געזיגט. ער איז קוים דערפארען ביז מינסק וואו ער איז געבליבען די ערשטע טעג פסח. חול המועד פסח, קוים א לעבעדיגער, איז ער אנגעקומען אין זיין ביאליסטאק — מיט א שווערער פארקיהלונג, א מין לונגען-ענטיציןדונג. שביעי של פסח תרס"ד האט אלעזר אטלאס אויס-געהויכט זיין נשמה. די ביאליסטאקער ערד, וואס איז איהם געווען אזוי ליב ביים לעבען, האט איהם אויפגענומען**.

ג

ניט ווייניג מענשען האבען זיך אליין און אנדערע אפטמאל געפרעגט: סטייטש, ווי קומט עס, אז אלעזר אטלאס דער חובב-ציון זאל ווערען א "שונא-ציון"? ווי איז דאס מעגליך?
ניין, ניט אמת! אלעזר אטלאס איז ביז די לעצטע טעג פון

* אין זיין לאנגען און אויספירליכען נעקראלאג-ארטיקל איבער אל. אטלאס שרייבט א. ש. הערשבערג (ליטערארישע ביילאגע פון "הצפירה" נומ. 87 און 93, פאר'ן יאהר תרס"ד), אז צו דער יובל-פייערונג אטלאסעס אין ביאליסטאק, זיינען געקומען ארום 15 מענשען.

** אין דעם אויבענדערמאנטען ארטיקל, שרייבט א. ש. הערשבערג, וועלכער האט גוט געקענט אל. אטלאס'ן, בעה זיינע ביאליסטאקער יאהרען, אז נאך זיין מיטה האבען געשטראמט טויזענטער מענשען**.

דערונגען אין נוסח פון זיינע ארבייטען האט אהד-העם פארלאנגט פון אטלאס'ן, אויף וועלכע אלעזר אטלאס איז ניט איינגעגאנגען. דערמיט האבען זיך די צווישענבאציאונגען זייערע פארענדיגט. און ווען אפילו אטלאס וואלט זיך דעמאלט יא פארבונדען מיטן „השלוח“, וואלט אזא פארבינדונג גלויב איך, געווען א זעהר קורצע. צו פארשידען זיינען זיי געווען, אהד-העם און אטלאס — סיי אין זייער צוגאנג צו גייסטיקע פראבלעמען, סיי אין זייער קוק אויף כמעט אלע אידישע אָנגעווייטאָגטע פראָגען פון יענער צייט. האָבען, במילא, זייערע אויסגאָנג־פונקטען און די מיטלען, מיט וועלכע די פראָגען זאָלען געלייזט ווערען, אויך געמוזט זיין פאַר־שידען.

קריטיקירענדיג אהד-העם'ן, וועלכען אטלאס האָט, אין תוך, דווקא פאַרעהרט און געלויבט זיין שריפטשטעלערישען טאלאנט („הסופר הזה שהוא מן המצוינים בטעמו ובסגנונו החדש“), האָט טאַקע אטלאס געהאַלטען, אז דער, וועלכער רופט זיך „אינער פון פאַלק“ (אחד העם) איז גאַר ווייט און פרעמד צו די אידישען פון פאַלק אין וועמענס נאָמען ער רעדט. אטלאס'ן האָט פאַר־דראָסען, וואָס אהד-העם שטעהט אַזוי ווייט פון דער אַלטער ליי־טעראַטור, און פאַרשטעהט אפילו ניט איהר גייסט, וכד.

די אינסטרומענטען, מיט וועלכע די צוויי גרויסע פערזענ־ליכקייטען האָבען אָפּערירט, זיינען געווען ניט פון דעם זעלבליגען מאַטעריאַל. אחד העם'ס לערע איז באַשטאנען פון געדאַנקען, וואָס האָבען געשטאַמט פון האַרצען; אטלאסעס — פאַרקערט — כולו מוח, אַ ווילען דערגרונטעווען זיך ביי'ן יסוד, אויספאַרשען די סיבות, אויסרעכענען, גענוי קאַלקולירען. ביי אחר העם'ן זיינען געוויסע געדאַנקען געווען פאַרנעפעלט, פאַרשלייערט, מען האָט צו זיי באַדאַרפט האָבען פירוישם. אטלאסעס מחשבות — פאַרקערט — זיינען תמיד געווען זעהר קלאַר און לאַגיש.

אויך אין זייערע טעמפּעראַמענטען זיינען זיי געווען גאַנץ פאַרשידען: אחד העם, אַלס חסיד און אַ גליד פון דער באַרימטער שניאורסאָן גזע, איז מעהר געווען אַוטאָפּיסט, אילוזיאָניסט, ראַ־מאַנטיקער. אטלאס — אַ מתנגד, אַ ליטוויש־זאַמוטער בן־תורה, אַ ראַציאָנאַליסט, אַ סקעפטיקער, אַ צווייפלער.

אחד העם האָט גערעדט פון מרכז לאומי רוחני (גייסטיגער צענטער) אין ארץ ישראל און „רוח הלאומי בלב העם“ (נאַציאָ־נאַלער גייסט אין פאַלקס האַרצען). בקיצור: אהד-העם פלעגט איבער'חזרן: לב, רוח... אטלאס, ווידער, איז געווען כסדר מכוון, איינגעשטעלט, אויף איין זאַך נאָר: מוח...

אחד העם דריקט זיך אויס אַזוי: „לאַמיר גרינדען איין גרוי־סע אַקאַדעמיע אין ארץ ישראל פאַר חכמה און קונסט. דאָס וועט זיין אַ גרויסער נאַציאָנאַלער אויפֿטו, וואָס וועט אונז דערנענטער־רען צו אונזער ציל מעהר ווי הונדערט פאַרמערשע קאַלאָניעס“. פאַר אטלאס'ן, ווידער, איז די גאַנץ פראָזאַאישע, אָבער לעבענס־וויכטיגע, פראָגע פון „קענען מאַכען אַ לעבען“, די עקאָנאָמישע גויט פון די ברייטע פאַלקס מאַסען, אַן עיקר ענין. דעריבער, מיין איך, וואָלט ביי אטלאס'ן איין גוטע לאַנדווירטשאַפטלעכע קאַלאָניע, וואו אידען לעבען פריי על־פי דת ישראל, טאַקע געווען אַנגעלעגטער ווי אחד העם'ס „אַקאַדעמיע“...

און לסוף: אחד העם, ווי באַקאַנט, האָט, אַלס פילאָזאָף, סימ־פאַטזירט מיט גיטשעס „איבערמענש“ (אדם העליון) אין הע־כערען און שענערען זין פון וואָרט. לויט מיין מיינונג, האָט אַט־לאַס געהאַלטען, אַז אין יעדען בטלן און בן תורה, אין יעדען מאַמין, אין יעדען שוה־לידען און למדן געפינט זיך שוין דער

שוהל אידען, די תלמידי חכמים, די ישיבה בחורים, די נאַאיווע טאַבאַק שמעקער, זיינען די ווירקליכע טרעגער פון די קיום־האומה אידעאלען. און דווקא אין זיי, אין די בעלי חלומות, די טראַדיציאָנעלע אידען, אויף וועלכע מען קוקט מיט ביטול, ליגט אַן אומגעהייערער כוח, אין זיי איז דער גרויסער רעזערוואַר פון אמת'ער אידישער ענערגיע, פון וועלכען דאָס אידישע פאַלק קען שעפען די יניקה פאַר זיין ווייטערדיגען קיום.

און דאָ קומט איינער, אַן אומבאַקאַנטער צום אידישען פאַלק, אַ מענש אַהן אידישע טראַדיציעס, אַהן אידישען וויסען, אַ „דייטש“, וועלכען די שפראַך פון פאַלק איז פרעמד, וואָס האָט ניט געלעבט צווישען פאַלק, ניט געווייטאָגט מיט זיינע יסורים, איינער מיט אַ משונה־דיגען נאָמען טעאַדאָר, וואָס איז פרעמד דעם אידישען אויער הגם ער איז טאַקע אַ גלענצענדיגער פעליע־טאַניסט אין דער וועלט־פרעסע — און דווקא ער, אַט־דער פרעמדער, זאָל גאַר ברענגען די ישועה דעם געפלאַגטען אידישען פאַלק? שיקט זיך עס?

און צו איהם, דעם פרעמדען, זיינען צוגעשטאַנען אַ סך אַסימילירטע אידען, וועלכע האָבען זיך פריער אפּשר גאַר גע־שעמט מיט'ן נאָמען איד — פראַפּעסאַרען, דאַקטוירים, אַדוואָ־קאַטען און זיך געשטעלט אין דינסט צו דער אידעע פון פאַלקס־באַפרייאַונג...

נאַטירליך, דאָס צוריקקערען זיך פון זיינע אַנטרונענע, פאַרבלאַנדזשעטע און אַפּגעפרעמדטע זין און טעכטער איז אַ גרויסער געווינס פאַר'ן אידישען פאַלק, אטלאס האָט אַוודאי ניט געקענט ניט דערוזעהן און אונטערשעצען דעם דאָזיגען גע־ווינס. איהם האָט אָבער, משמעות, פאַרדראָסען, אַדער ס'האָט ניט אַרײַסגערופען קיין צוטרוי ביי איהם דאָס, אַז די אַקאַרשט דערוואַכטע קומען אַרויס אין דער עפענטליכקייט און רעדען שוין אין נאָמען פון אידישען פאַלק, וועלכען זיי קענען ניט, און שטעלען זיך אַרויס פאַר די איינציגע רעטער פון עם ישראל!

און נאָך אַ סיבה פאַר דער אַנטיפאַטיע צו די ציוניסטען האָט אין אים מסתם געווירקט. ער, דער ענין און ערליכער מענש, האָט ניט פאַרטראָגען דעם טומעל, דעם געפילדער און גערודער, די באַמבאַסטישע רייד, דעם גאַנצען קלאַפּערגעצייג, וועלכע זיינען בשעתו גענוצט און געטריבען געוואָרען פון אַ צאָל ציוניסטען, וואָס האָבען קודם כל געהאַט אין זיינען זייערע אייגענע אינטע־רעסען און פּניות. עס זיינען אַרויף אויף דער סצענע אַלערליי עלעמענטען — „קדושי־שפּרינגערס“, חונפים, כבוד זוכערס, אונ־טערשטופּערס, טעלע־לעקערס, רעדנער־קאַריעריסטען, משול־חים, פּושקע קלאַפּערס — און אַט זיי זאָלען דאָס גאַר זיין די אויסלייזערס פון אידישען פאַלק!?!...

אַטלאַס, פון שטענדיג באַגייסטערט פון די שטילע העלדען, וועלכע האָבען געטראָגען זייערע לעבענס צום מזבח פון זייער גלויבען און אידעאַל, האָט אפּשר נאָך ניט געוואוסט, אַז וואָס פאַר אַ באַוועגונג עס זאָל ניט זיין, אפילו אַן אַרטאָדאָקסישע, ווי נאָר זי געהט אַרויס אויף אַ ברייטען שליאַך — קלעפען זיך ליידער צו איהר צו נישט־געוואונשענע עלעמענטען, וועלכע ווערען מיט דער צייט באַזייטיגט און אַרויסגעוואָרפען ווי אַן אַפּפּאַל.

אין 1896-1897, האָט אַטלאַס געזוכט אַנצוקניפען פאַרבינ־דונגען מיט'ן באַוואוסטען אַדעסער זשורנאַל „השלוח“, רעדאַק־טירט פון באַרימטען גייסטיגען מדריך, אהד-העם. געוויסע ענ־

און איצט נאך א פאר שלום-ווערטער וועגען אטלאס און דעם ציוניזם.

אלעזר אטלאס, דער חכם, וואס האט געדארפט זיין דער ער-שטער צו זעהן דאס נייגעקומענע (הרואה את הנולד), האט ליידער, ניט באגריפען וואס פאר א גרויסער כוח עס ליגט אין ציוניזם, און טאקע פון שטאנדפונקט פון נאציאנאלען קיום! ער האט, צום באדויערען, פארקוקט די גרויסע ראליע פון ציוניזם, וואס זיין אויפגאבע באשטעהט אין הייליגען ציל פון אַנזאַמלען אידישע ענערגיעס, צוזאַמענשמעלצען אלע אידישע הערצער אין איין גרויס הארץ, צוזאַמעננעמען אלע פאַרבלאַנדזשעטע און אַנט-רונענע, אָפּגעריסענע און אָפּגעשטאַנענע, פאַרשטויסענע, פאַר-צווייפעלענע און אונטערדריקטע — אין איין פּאָלק, זיי צו פאַר-אייניגען אין אַ שטאַלץ פּאָלק, אַ קעמפּעריש פּאָלק, אין קריג פאַר זיין באַפֿרייאַונג, פאַר זיין קיום, פאַר דער גאולה.

אַט אַזוי, אויך, האָט דער ווילנער גאון און אַ סך זיינע אַנ-הענגער, צווישען וועלכע עס זיינען געווען גרויסע חכמים, אויס מורא פאַר'ן פאַלשען משיחזם, — ניט געזעהן און ניט באַגריי-פען דעם אומגעהייער גרויסען כוח פון חסידות. און ווער ווייסט וואָס פון אונזער פּאָלק וואָלט געוואָרען, ווען עס קומען ניט אויף אַזעלכע באַוועגונגען ווי דער חסידזם און חלוציזם-ציוניזם, וואָס האָבען גערופען צו שמחה, בטחון, אָפּטימיזם, אָנגעצונדען דאָס פשוטע פּאָלק מיט'ן פייער פון זעלבסט־רעספעקט, פון האַפּענונג און גלויבען אין אייגענע כוחות, חשיבות, נאַציאָנאַלען באַוואוסט-זיין, אחריות און קאַמפּס-ווילען פאַר דער באַפֿרייאַונג פון אידי-שען פּאָלק? ! דאָס אַלץ איז פון אַטלאַס'ן ליידער ניט אָפּגעשאַצט און ניט אנערקענט געוואָרען.

וואָלט אַטלאַס געלעבט כאַטש נאָך צען יאָהר, וואָלט ער אפשר באַקומען אַן אַנדער באַצייאונג צו די נייע באַוועגונגען אין אידישען פּאָלק, ער וואָלט דערזעהן, ווי ציוניסטען, פועלי-ציו-ניסטען, בונדיסטען, האָבען מיט גרויס פּאַטאַס און טיפען גלוי-בען אין זייערע אידעאלען זיך אַריינגעוואָרפען אין קאַמף פאַר זייער הייליגער זאַך. אַטלאַס וואָלט דערזעהן די חלוצים פון יע-דער אידישער פאַרטיי, וועלכע האָבען זיך דערהויבען צום העכ-סטען שטאַפּעל פון מסירת-נפש, פון אָפּפערען זיך אינגאַנצען, מיט לייב און לעבען, פאַר'ן אידעאַל, וועלכען זיי פאַרהייליגען, צום טיפּסטען באַדויערען איז אלעזר אטלאס געשטאַרבן

צו פרי...

ד

איך וועל איצט איבערגעבען אַ ביסעל זכרונות וועגען אלעזר אַטלאַס, מיין מוטערס אַ לייבליכער שוועסטער-קינד, אויפ'ן סמך פון מיינע פערזענליכע ערינערונגען פון דער קורצער צייט, וועלכע איך, אַלס קליינער אינגעל, האָב ביי איהם פאַבראַכט אין ביאליסטאק. דאָרט האָט מיין קווען, אלעזר אַטלאַס, ווי איך האָב שוין פריער דערמאָנט, געלעבט די לעצטע 10-9 יאָהר פון זיין לעבען אַלס בוכהאַלטער ביים באַוואוסטען שטאַדט־עסקן און סוחר, ר' אהרן־יהושע שאַפּיראַ.

אלעזר אַטלאַס איז געווען אַ הויכער, שיינער מאַנספאַרשויף, בלאַנד, מיט אַ גוט־געבויעטען קערפער, ניט דיק און ניט דין, די האַלטונג — שטענדיג אַ שלאַנקע, ניט איינגעבויעטע, טראַץ דעם, וואָס אַלע זיינען יאָהרען האָט ער פאַרבאַכט ביים בית-מדרש סטענדער, שרייבטיש, בוכהאַלטער-פּולט (דעסק), א. א. וו. ער האָט געטראָגען אַ קליין באַרד, וואָס איז געווען גוט געפּלעגט, ניט אַ האַרעלע צו אַ האַרעלע, ווי ביי די וואָס די באַרד איז ביי זיי

„אדם העליון“, וועלכער איז שטענדיג גרייט דורכגעהן אַלע נסיונות, און זיי מנצח זיין, און קענען זיך דערהויבען, ווען די צייט און די אומשטענדען פאַדערען, צו די העכסטע הויכקייטען.

פון די פאַר פאַרגעבראַכטע שטריכען פון אחד העם'ן און אַטלאַס'ן איז צו זעהן, אַז אַזוינע פערזענליכקייטען מיט שאַרף פאַנאַדערגעהענדיגע געדאַנקען, מיינונגען און טעמפּעראַמענטען, וואָלטען ניט געקענט האַרמאָניש אַרבייטען אין „השלוח“, פון וועלכען אחד העם איז געווען דער גרויסער רעדאַקטאָר. קיין טריבונע, פון וועלכער זיין וואָרט זאָל זיך לאָזען הערען, איז פאַר אַטלאַס'ן מעהר ניט געבליבען אָפען. אָבער דער „איך קען ניט שווייגען“ האָט איהם ניט געלאָזען צו רוה, און דאָ האָט זיך גע-גרינדעט אַ צייטשריפט, „הפּלס“, מיט אַ פּראָגראַם, אָפּוועגען אַלץ וואָס עס טוט זיך ביי אידען מיט דער וואָג פון אמת, גערעכ-טיגקייט און שלום (האמת, הדין והשלום).“

דאָס האָט אַטלאַס'ן אימפּאַנירט, און ער האָט אָנגעהויבען פאַרעפּענטליכען אין „הפּלס“, וועלכער האָט זיך באַלד דערוואָר-בען די רעפּוטאַציע פון אַן אולטראַ-אַרטאָדאָקסישען, אולטראַ-רעאַקציאָנערען זשורנאַל, זיינע קעמפּערישע אַנטי-ציוניסטישע אַרטיקלען. ער איז אָבער צו דער אַרטאָדאָקסיע, געפירט פון ר' עקיבא ראַבינאוויץ און ר' יעקב ליפשיץ, ניט צוגעשטאַנען, נישט געוואָרען זייערער אַ „מענש“. אַטלאַס, דער אַליין־גייער, האָט ניט געהערט צו די מענשען, וועלכע קענען זיך איינשאַפּענען — ווייל ער איז געווען אַן אינדיווידואַליסט, אַן אומאַפהענגיקער מענש, ניט אַ מענש פון אַ „מאַשין“ (אויפן אַמעריקאַניש-אידי-שען פּאַליטישען לשון).

שרייבענדיג אין דער רבנישער מאַנאַטשריפט (ירחון רבני) „הפּלס“, האָט אַטלאַס מיט רבנים פון אַט דעם חדר זיך ניט גע-חבר'ט, ניט געווען מיט זיי אַ „פּאַני־בראַט“, ניט געפאַרען אויף זייערע אסיפות, ניט באַטייליגט זיך אין זייערע סעודות, ניט געזונגען מיט זיי זמירות.

הרב עקיבא ראַבינאוויטש, דער רעדאַקטאָר פון „הפּלס“, שרייבט צום ערשטען יאָהרצייט פון אלעזר אַטלאַס, אַז ער האָט איהם געקענט נאָר פון זיינע אַרטיקלען, און צום ערשטען מאָל האָבען זיי זיך פערזענליך באַקענט אין מאַסקווע, זומער 1903, עטליכע חדשים פאַר אַטלאַס'ס טויט.

אַטלאַס האָט קנאים־פּעסט אָפּגעהיט זיין ניט־פאַרטייאַיש-קייט, כדי מען זאָל איהם חלילה נישט חושד זיין, אַז ער האָט זיך פאַרקויפט צו דער אולטראַ-אַרטאָדאָקסיע אָדער צו דער קאָוונער „לשכה השחורה“ (שוואַרצע קאַמער), ווי מ'האַט דאָ-מאָלס יענע אַרטאָדאָקסישע שטרעמונג באַצייכענט.

אַטלס'ס ריינקייט, אָפּגעהיטקייט און ערליכקייט האָט איהם ניט געהאַלפּען. זיינע קעגנער, אין הייסען קאַמף און קעגענזיי-טיגער פּאַלעמיק, האָבען איהם כסדר געזוכט צו באַשמוצען, און אויסגעטראַכט, אַז מחמת מאַטעריעלע געווינסען, איז ער צוגע-שטאַנען צו דער „לשכה השחורה“ און חבר'ט זיך מיט די רבנים. אין אַ בריוו צו „הפּלס“ (רעדאַקטאָר ר' עקיבא ראַבינאָר-וויץ, פאַרעפּענטליכט אַב, תרס"ד), שרייבט אלעזר אַטלאַס וועגען דעם:

„... כדי ניט צו ציען אויף זיך דעם חשד, אַז איך האָב זיך איבער-געגעבען צו אַ וועלכער עס איז אַרגאַניאַציע (פאַרטיי), און זי איז אויף מיר משפיע, אין דער צייט ווען איך ווייס עס מיט מיין נשמה, אַז אַלע מיינע ווערטער קומען אַרויס פון די טיפענישען פון מיין ריינעם האַרצען, פריי פון וועלכער עס איז נייגונג, טענדענץ צו וועלכער עס איז ריכטונג, נאָר דער אמת, לויט מיין שטאַנדפונקט, באַלייכט מיין וועג.“

שריפטשטעלערישע ארבייט־שהען געווען פארטאג. ביי א זודיגען סאמאואאר.

דער סאמאואאר פלעגט קאכן, פיפען, שפרודלען, די ברעך־בראטיגע פייער־רויטע קוילען פלעגען ווארפען פונקען אויפ'ן פאפיר, אויף וועלכען אטלאס, אין זיין שפיציגען, כמעט פערעל־דיגען כתב, פלעגט ווארפען זיינע „פונקען“. אין הויז האט גע־מוזט זיין שטיל. ביי אטלאסען איז זיין ליטערארישע ארבייט געווען א מלאכת־הקודש. און נאך דער דאזיגער הייליגער אר־בייט פלעגט ער געהן צו דער שטעלע ביי דער „סטאיקע“ (פולט, וואס מען קען אויף איהם שרייבען, נאר שטעהענדיג, אדער זי־צענדיג אויף א ספעציעל זעהר הויכען טאבורעטעל), מיטן גראס־בוך, ביי וועלכען ער פלעגט אפשטעהן גאט וויס וויפיל שטונדען — פון פרימארגען ביז שפעט אין אָווענט אריין.

אונטערציענדיג א סך הכל וועגען דעם לעבען, שאפען און קאמף פון אלעזר אטלאס, קומט מען צום אויסלאז, אז זיין לעבען איז געווען א טראגיש לעבען, ווי עס איז שוין אויבען מיט איין ווארט אנגעדייטעט געווארען. און אט פארוואס:

געוואלדערט זיך אין ישיבות, פריה חתונה געהאט, זיין גאנץ לעבען געטראגען א בענקשאפט נאך ליבע, וועלכע אלע מענשען טראגען טיף אין הארצען, ווען זייערע חלומות קענען ניט רעא־ליזירט ווערען און די פארלאנגען בלייבען ניט דערפילט. . . א שטענדיגער קאמף פאר דער עקזיסטענץ פון זיין פאמיליע, וואס האט געפירט צו א לעבען פון א נע־ונדניק, אינזאם, אהן דער פאמיליע, ניט קענענדיג געבען צו זיינע 4 קינדער די גויטיגע פאטערליכע דערציאונג און ליבשאפט; געווארפען זיך פון איין פרנסה צו אן אנדערער; א שרייבער, א קרעמער, א געהילף־רעדאקטאר, א רעדאקטאר, קאמיסיאנער פון תבואה, א בוכהאל־טער — האט אטלאס פארענדיגט זיין לעבען אלס מלמד, פאר־ענדיגט — מינט עס — מיט דעם מיט וואס ער האט אנגעהויב־בען . . .

די קאמפען פאר'ן אמת, פאר די אידייען, וואס פאר זיי האט ער געהאלטען פאר זיין הייליגען חוב צו קעמפען; זיינע אנטוי־שונגען, אינערליכע קאנפליקטען, ועל כולם — דער אייגענער געפיל זייער, אז ער באזיצט א גרויסען קוואל פון כוחות, וואס ער האט אפילו קיין קליינעם טייל פון זיי נישט אויסגענוצט, — דאס אלץ האט ארויסגערופען א פארביטערונג, אן אומצופרידענ־קייט מיט זיך אליין, וואס האט געפירט צו אינזאמקייט און אפ־געזונדערטקייט. און דאך האט עס זיין מוט ניט געבראכען, ניט אריינגעטריבען איהם אין יאוש און מרה־שחורה, ווייל קודם־כל איז ער געווען א קעמפער זיין גאנץ לעבען, און פלעגט מיט ליי־דענשאפט זיך אריינווארפען אין מלחמה. מיט א זעהר געלונגענ־נעם און ריכטיגען נאמען האט אלעזר אטלאס אנגערופען ר' ישראל בנדעט פיזעלזאן, דער בייסעגאלער רב, אין דעם אר־טיקעל צום ערשטען יאהרצייט פון אטלאס'ן, ער האט אטלאס'ן אין דעם ארטיקעל גופא אנגערופען „גבור ואיש מלחמה“.

אט דאס דארף מען שטענדיג אין זינען האבען און מען מוז געדענקען, אז אטלאס איז קודם־כל געווען א קעמפער זיין גאנצען לעבען־לאנג, וועלכער האט זיך מיט ליידענשאפט אריינגעוואר־פען אין א מלחמה פאר זיינע אידעאלען און גלויבונגען אין שייכות מיט די פרינציפיעלע אנגעווייטאגטע פראגען פון אידישען לע־בען. זאל דער ליינער ניט מיינען, אז אטלאס איז ארומגעגאנגען איבער די וועגען פון דער וועלט א פארצווייפעלטער, א פארצא־

א גאנצע „סדרה“, און זיי גיבען זיך כסדר אפ מיט איר, נאר דורכגעקעמט, ציכטיג, פיין. בכלל איז אטלאס געווען א ציכטי־גער מענש ביז גאר. געקליידט זויבער, ניט לאנג און ניט קורץ, נאר „שטאטסמעסיג“, ד. ה. באַלעבאטיש, לייטיש.

זיין אויסזעהן איז געווען א מילדער, פריינדלעכער. דאס גע־זיכט — בלאס, א גרויסער, מיט תורה און חכמה אנגעלאדענער שטערן; שווארצע אויגען שארפזיניגע, כולה חכמה, און אויף די ליפען זיינע האט תמיד גערוט אזא באַחנטער שמיכעל! איך האב קיינמאל ניט געהערט פון איהם א הויכען, געשמאקען געלעכטער, פון וועלכען מ'פארקייכט זיך. מיר געדענקט זיך, אז ווען אט־לאס פלעגט דערצעהלען א וויץ (און דערצעהלט האט ער שטענ־דיג וויצען), פון וועלכען די צוהערער פלעגען לאכען ביז טרע־רען, האט ער אליין, מעשה געבענטשטער, פינער, אמת־ער הר־מאריסט, ניט געלאכט.

אטלאס פלעגט געהן לאנגזאם, ניט געאיילט זיך. גערעדט שטיל, געלאסען, ניט געקאכט זיך, ניט געברענט. זיך ניט אויפ־גערעגט און אנדערע ניט ארויסגעבראכט פון די כלים. מ'האט געקענט מיינען, אז דער מענש האט ניט קיין טעמפעראמענט. דאס איז נאר אויסערליך. אינערליך האט ער געברענט פול מיט ליידענשאפט. עס איז גענוג צו ליינען זיינעם אן ארטיקעל, סיי א קריטישען, סיי א פאלעמישען, א קעמפערישען; ער האט זיך געהאלטען פשוט, איינפאך, היימיש. גלייכצייטיג האט זיך פון זיין פיגור, פון זיין האלטונג געטראגען חשיבות. ניט בלאזענדיג פון זיך, חלילה, און ניט מאַכענדיג פון זיך א גאנצען פאראד; אני, אלעזר אטלאס! און דאך האבען מענשען, זיינע מיטמענשען, בעצם געפילט, אז ס'איז פאראן א דיסטאנץ צווישען זיי און איהם, וואס לאזט ניט צוגעהן צו איהם און א פאטש טאן אין פלייצע — מעשה פאני־בראט!

איך בין, מיט מיין אַנקעל שמעון אטלאס, וועלכער האט אויך געלעבט אין ביאליסטאק, א פאר מאל געווען אין אהרן־יהושע שאפיראס געשעפט באַזוכער ר' אלעזר'ן. עס איז ביי מיר פאר־בליבען אין זכרון, ווי ר' אלעזר שטעהט ביי א זעהר ברייטען סטענדער(פולט, אדער „קאנטארקע“) און שרייבט אין א גרויסען קאנטא־בוך (גראס־בוך). אלס אינגעל האב איך נאך דעמאלט אין דעם ניט געזעהען קיין טראגישקייט. איצט אבער זעה איך עס יא. שרייבענדיג איצט וועגען איהם, זעה איך איהם פאר מיי־נע אויגען, איינגעבויען ביים „גראס־בוך“ אין שאפיראס טוך־גע־שעפט. ער, דער גרויסער מאַטעמאטיקער, תלמיד־חכם און ווי־סענשאַפסטמאַן, האט דעם גאנצען טאג געדארפט שרייבען און רעכענען די לאַנגווייליגסטע „דעבעסט“ און „קרעדיסט“ פון די קליינשטעטעלדיגע קונדען, און ניט איינמאל, גלויב איך, אפריי־סענדיג זיך אויף א מינוט פון „גראס־בוך“, האט ער זיך מיט גרויס צער אריבערגעטראגען אין ווייטע ווייטקייטען, אין אַנדע־רע, העכערע וועלטען, און דאן ווייטער — דער „גראס־בוך“.

כסדר אזוי . . .

דער טאג, אין וועלכען ער האט זיך מייסטענס אַפגעגעבען, כמעט אויסשליסליך, מיט רוחניות, איז געווען שבת. דעמאלט האט מען געקענט זעהן אטלאסען אין זיין היים, שפרייזענדיג מיט לאַנגזאַמע שריט, די הענט פאַרלעגט, אין א ליטווישער יאַרמאַל־קע, וואס האט באַדעקט זיין קאַפּ ביזן גרויסען תלמוד־חכמישען שטערן, אונטערזינגענדיג א גמרא־ניגון; און דעמאלט זיינען געבוירען געווארען זיינע געדאַנקען, וועלכע ער האט נאך הבדלה איבערגעטראגען אויף פאַפיר. מייסטענס, אבער, זיינען זיינע

לאַבריינט פון זיין וועלט און געגעבען מיר דעם שליסל אַרייַן צודרינגען טאַקע אין די טיפּסטע חדריםלעך פון זיין גייסטיגען בנין. איך האָב זעהר פיל געטראַכט וועגען איהם, איך האָב זיך אַרייַנגעפילט אין זיין טראַגישען לעבען און טראַגישען סוף, געוואַנדערט מיט איהם אין געדאַנק פון שטאַדט צו שטאַדט, וואו ער האָט געלעבט און געשאַפּען, און מיין אמת גיב איך דאָ איבער.

דער גרויסער וואַלטער האָט זיך אַמאַל אויסגעדריקט: „נאָר די לעבעדיגע נויטיגען זיך אין כבוד. די טויטע — בלויז אין אמת.“

אלעזר אַטלאַס, וועלכער איז אַזוי פּריציפּטיג געשטאַרבען, נויטיגט זיך בלויז אין פולען אמת וועגען איהם...

מיר האָבען זיך באַמיט אַרויסברענגען פאַר'ן לעזער, ווי ווייט די באַגרענעצטקייט פון אַן אַרטיקל האָט עס דערלויבט, מעהר אָדער ווייניגער, אַ פּול בילד פון כאַראַקטער און פּערזענלעכקייט פון אלעזר אַטלאַס, אויך פון זיין לעבען און שאַפּען. און טאַקע מחמת דער דערמאָנטער באַגרענעצטקייט אין פּלאַץ, איז אונז, ביים בעסטען ווילען, ליידער, ניט מעגליך צו באַקענען די לייע-נער כאַטש מיט'ן תּמצית פון זיינע אינהאַלטסרייכע אַרטיקלען. פאַר אַלע וואָס וועלען זיך פאַראַינטערעסירען מיט דער געדאַנקען וועלט פּונם דאָזיגען גרויסען שרייבער און דענקער, און וועלען האָבען חשק צו באַקענען זיך אויספירליך מיט זיינע געדאַנקען, איז ס'ריכטיגסטע, צו טאָן אַט-וואָס: זאַלען זיי זיך ווענדען די רעקט צו זיינע אַרטיקלען גופא, וועלכע זיינען, ליידער, נאָך אַלץ צעזיט און צעשפּרייט איבער פאַרשידענע אויסגאַבעס, אַ גרוי-סער טייל פון וועלכע איז דאָ פּריער שוין דערמאָנט געוואָרען.

איינע פון די ברענענדיגסטע פּראַגען פון יענער עפּאָכע, מיט וועלכער אַטלאַס האָט זיך באַשעפּטיגט, איז געווען רעליגיע. אַטלאַס האָט געהאַלטען, אַז רעליגיעזע רעפּאָרמען טאַרען ניט זיין קיין אויפטו, פּועל-יוצא און פּראַדוקט פון בלויז רבנים און לומדים, וואָס וועלען מאַכען נייע דינים, נאָר — אַז די אמת'ע רעפּאָרמאַטאַרען זיינען די פּאַלקס-מאַסען. מיט אַנדערע ווער-טער: די רעפּאָרמען מוזען קומען פון אונטען, פון די ברייטע פּאַלקס מאַסען גופא, און ניט פון אויבען, פון די רבנים. ווען אַ געוויסער דין ווערט פאַרלעצט פון פּאַלק, איז דאָס שוין דער בולט'סטער און איבערצייגענדסטער סימן, אַז דער דין האָט אַפ-געלעבט זיין צייט. מען מוז איהם דעריבער לחלוטין אַפּשאַפּען, און אויף זיין אַרט מוז געשאַפּען ווערען אַ נייער דין, וועלכער זאל זיין גענוג עלאָסטיש און צוגעפאַסט צו די פּאַדערונגען פון לע-בען אין דער נייער צייט. דאַמאַלסט, און ניט פּריער, זיינען ערשט רייף די אומשטענדען פאַר אַ נייער געזעצגעבונג פון די רבנים. ס'איז קלאַר, אַז אַטלאַסעס צוגאַנג צום ענין געזעץ (דין) און זיין קאָדיפיקאַציע איז אַן עכט דעמאָקראַטישער. און ווען אפילו אַטלאַס האָט זיינע געדאַנקען אַרויסגעזאָגט מיט איבער אַ האַלבען יאָרהונדערט צוריק, זיינען זיי ראוי אויך היינט שטודירט צו ווערען, און ספּעציעל אין מיניט ישראל, וואו די קאָמפּליצירטע פּראַגען פון טראַדיציאָנעלער און רעליגיעזער געזעצגעבונג באַ-שעפּטיגען שוין די בעסטע מוחות פון ישוב.

וועגען אַטלאַסעס מיינונג מכה דער גרויסער ראַלע פון עקאָ-נאָמישען פּאַקטאַר אין ציוניזם און אינם ארץ ישראל ישוב, ווי אַ מיטעל צו פאַרבעסערען דעם ווירטשאַפּטלעכען מצב פון די אויס-

רענטער און פאַרמורטער מיט אַ זויערער מינע אויפ'ן פנים. ניין, פאַרקערט! זיינע אויגען האָבען תּמיד געגלאַנצט מיט שאַרפֿ-זין און וויץ, און אויף זיינע ליפען האָט שטענדיג גערוהט אַ באַ-חנטער שמייעל. ער איז געווען אַ קאָמפּלעצירטע, פּילזייטיגע און פּילפאַכטיגע פּערזאָן.

אַטלאַס'ן האָבען סיי זיינע פּריינט, סיי זיינע פּיינט געהאַל-טען פאַר אַ חכם. נחום סאַקאַלאָו, אַליין אַן אמת'ער פּקה, האָט זיך וועגען אַטלאַס'ן אויסגעדריקט (*), אַז ער איז אַ „פּקה שבּפּקה חים“.

מיין פּאַטער פּלעגט מיר דערציילען, אַז אין אַן אינטימען שמועס, האָט אַטלאַס געשפּרודעלט מיט חכמה און וויציגקייט. ס'האָט זיך געדוכט, אַז מען שטעהט ביי אַ קוואַל, וועלכער וועט זיך קיינמאַל ניט אויסשעפּען. זיינע משלים, זיינע אימפּראַוויזיר-טע מעשה'לעך, זיינען געווען עכטע פּערלען פון הומאָר און שאַרפּזין. זיינע בריוו צו מיינע עלטערען, וועלכע זיינען בעת מיינע וואַנדערונגען פון לאַנד צו לאַנד ביי מיר, ליידער, פאַרלאָ-רען געגאַנגען, זיינען געווען די שענסטע מוסטערען פון חכמה, געדאַנקען-רייניקייט און טאַלענטאַן. איך באַטאָן אַט דעם וואָרט, ווייל אַטלאַס'ן האָבען זיינע געגנער געהאַלטען פאַר אַ קנאי, אַן אומטאַלעראַנטען מענשען.

מיין פּאַטער, מאיר קאדער ע"ה, אַ גרויסער משכיל און היי-סער ציוניסט, פּלעגט אין אַ גלענצענדען העברעאיש, שאַרף אַנ-גרייפען אַטלאַסען, וועלכען ער האָט געהאַלטען, נאַטירליך, פאַר זיין אידיאָאישען געגנער. אַטלאַס, אין אַ שפּראַך פון קאַפּ, וועל-כע איז דער געגענוואָך פון מיין פּאַטערס שפּראַך, פון האַרצען, — פּלעגט ענטפּערען געלאַסען, איידעל און קאַרעקט. מיט דער באַ-וואוסטער חשיבות-באַציאָונג אַטלאַסעס צו אַלע זיינע געגנער.

מיין מוטער, גוטע קאדער, געבוירען אַטלאַס (**), וועמענס שיינקייט, בילדונג און גוטסקייט אלעזר אַטלאַס האָט שטענדיג באַוואַונדערט, פּלעגט אַרייַנקיבעצען איהר קווען לאַזער, און פּלעגט ניט זשאַלעווען קיין מוסר. אַטלאַס, אין אַן עלעגאַנטער דייטשער שפּראַך, פּלעגט איהר ענטפּערען גוטמוטיג און איידעל, מעשה עכטער דזשענטעלמאַן.

מיינע עלטערען, וואָס האָבען זיך געפילט צוגעבונדען צו ביאַליסטאָק און די שטאַדט ליב געהאַט, זיינען געווען אלעזר אַטלאַסעס בעסטע און איבערגעבענסטע פּריינט. אַט די ליבע האָבען זיי אויך איינגעפלאַנצט אין מיר. מיין פּאַטער ע"ה פּלעגט אַפט באַזוכען ביאַליסטאָק, און איז צוריקגעקומען פון דאָרט, נאָך די הייסע אינטימע שמועסען מיט אַטלאַסען, טאַקע אַ דער-פּרישטער און באַגייסטערטער.

דאָס וואָס איך האָב געהערט פון מיינע עלטערען וועגען אַט-לאַסען, אַטלאַסעס בריוו צו זיי, עטלעכע אַרטיקלען זיינע און וועגען איהם — דאָס אַלץ האָט מיך איצט אַרייַנגעפירט אין דעם

(*) עס איז כּדאי צו ברענגען (אין איבערזעצונג) אַ גרעסערען אויס-צוג פון סאַקאַלאָוס אַרטיקל (אין „הצפירה“ צו אַטלאַסעס 50 יאָרהיגען יובל): „ווען אל. אַטלאַס וואַלט געהאַט מעהר צייט אַפּגעבען פאַר חכמת ישראל, וואַלטען מיר געהאַט נאָך אַ צונץ, נאָך אַ „דורות הראשונים“... צו אַטלאַס'ן, מיט זיין תּלמודישער חריפות, מיט זיינער אַרייַנגעלער סאַטירע, מיט זיין עכט-אידישען וויץ איז נישטאָ קיין גלייכען אין היינטיגען אידישען וור. ער איז ניט קיין מליץ, ניט קיין דרשן, ניט קיין שתדלן און ניט קיין כלל'טוער, ווייל ער איז אַ איד אַ פּקה שבּפּקהים.“

(**) זי איז געווען איינע פון די פיר טעכטער און צוויי זין פון ר' אליהו יוסף אַטלאַס: רחל, מינע, די פרוי פון בען רייך, בערטהאַ האַלפּערט, שמעון אַטלאַס און ד"ר שלמה אַטלאַס.

ווי געזאגט, ס'איז נויטיג צו לייענען אטלאסעס ארטיקלען, אין וועלכע די דערמאנטע און א סך אנדערע געדאנקען זיינען געווען פארמולירט. — אזוי קלאר, מיט אזא אייזערנער לאגיק און זעהר שארפזיניג, אָנגעשריבען אינטערעסאַנט און באַלערענ־דיג ביז גאָר. ניט ווייניג פון אַטלאַסעס אַרטיקלען געהערען גאַרניט צום אַרכיוו, צו דער ליטעראַטור־געשיכטע, נאָר קענען זיין באַפרוכערענדיג, ווירקזאַם און סטימולירענדיג דווקא פאַר דער לייוונג פון די ברענענדיגסטע גייסטיגע פּראָבלעמען פון אונזער היינטיגער צייט.

אַטלאַסעס ליטעראַרישע ירושה איז נאָך אַלץ צעזויט און צע־שפּרייט. זי וואַרט נאָך אויף איהר תיקון!

טאָ זאל דאָ אַרויסגעזאָגט ווערען דער הייסעסטער וואונטש, אַז צו זיין הונדערטסטען געבורטסטאָג, וועלכען די אידישע ליטע־ראַרישע און וויסענשאַפֿטליכע וועלט וועט פייערען אין יאָהר 1951, ד. ה. אין 2 יאָהר פון איצט, זאָלען אלעזר אַטלאַסעס אַר־טיקלען צוזאַמענגעקליבען און אַרויסגעגעבען ווערען אין אַ בוך. דאָס וועט זיין אַ קוואַל פון וויסען און אַנרעגונג, סיי פאַר אונזער דור און סיי פאַר די דורות נאָך אונז.

געוואָרצעלטע (עקאָנאָמיש) אידישע מאַסען, — איז שוין פריער גאַנץ קורץ עפעס וואָס געזאָגט געוואָרען.

אַטלאַס, אַלס אַ היסטאָריקער און דערציהער, האָט געהאַל־טען, אַז דער שטודיום, דאָס קענען און וויסען, פון אידישער גע־שיכטע איז ניט נאָר וויכטיג אָן און פאַר זיך, איז ניט נאָר אַ זעלבסטציל, נאָר איז אַן ערשטקלאַסיגער מיטעל אין אידישען דערציאונגס סיסטעם. מיט אַנדערע ווערטער: די אידישע גע־שיכטע מוז און קען העלפען דערציהען דעם מענש אין איד, און דעם איד אין מענש; זי, די אידישע געשיכטע, קען שאַפען אַ יסוד און אַן אָנהאַלט פאַר אַ אידישען וועלט־און לעבענס־באַנעם, וואָס זיינען אזוי שטאַרק נויטיג גראַד אין דער איצטיגער מיומ־דיקער און צערודערטער צייט. האָט ער טאַקע פאַרגעלייגט אפילו פּראַקטישע מיטלען פאַר אַזאַ ציל, ווי למשל, אַז אַ חשובּע, רעפ־רעזענטאַטיווע קערפּערשאַפט זאָל אַסיגנירען פרעמיעס פאַר די היסטאָרישע ווערק, געשאַפען מיטן ציל צו דינען דער אידישער דערציאהונג אַרבייט, ד. ה. דער אױפגאַבע פון אױפציהען אידישע מענשען מיטן פולען באַוואוסטזיין פון זייער אידענטום און פון זיין ראַלע אין מענשלעכען לעבען פון נעכטען, היינט און מאַרגען.

ביבליאָגראַפיע *

גולדין: "הומן", 1896, 183-182.
 נחום סאָקאַלאָו: "הצפירה", ווארשא, 1902, 164.
 Prof. Israel Davidson: "The Jewish Encyclopedia," New York, 1902, Vol. 2, pp. 273-274.
 נחום סאָקאַלאָו: "ר' אלעזר אטלס ז"ל", "הצפירה" (גליון ספרותי), ווארשא, 1904, 75.
 א. ש. הרשברג: "לשכלול תמונתו הספרותית של מר אטלס ז"ל", "הצפירה" (גליון ספרותי), ווארשא, 1904, 87, 93.
 שותלח: "פּקודת אלעזר", "הפּלס", תרס"ד, חוב' ט', עמ' 551.
 הרב ישראל בענדט פּיוולזאָן: "גבור ואיש מלחמה", "הפּלס", תרס"ה, חוב' ז', עמ' 404-413.
 הרב עקיבא ראבינאוויץ: "רבים מאשימים אותנו", "הפּלס", תרס"ה, חוב' ז', עמ' 404.
 "לוח אחיאסף", מאסף ספרותי לשנת תרס"ה, ווארשא, תרס"ד, עמ' 19.
 יחיאל קאַפּלאַן: "אוצר ישראל", אנציקלופדיא, נויארק, תרס"ז, חלק א', עמ' 248-249.
 יעקב מארק: "גדולים פון אונזער צייט", ניו־יאָרק, 1927, ז' 271-276.
 Prof. Isaak Markon: "Juedisches Lexicon," Berlin, 1927, Band 1, S. 556.
 ד"ר י. שמחוני: "אשכול", אנציקלופדיא ישראלית, ברלין, 1932, כרך ב', עמ' 129.
 "The Universal Jewish Encyclopedia," New York, Vol. 1, pp. 600.
 "אַנציקלופדיה כללית", הוצאת "מסדה", תל־אביב, כרך ראשון, עמ' 202-203.
 Prof. Meyer Waxman: "A History of Jewish Literature," New York, 1941, Vol. 4, pp. 453.
 דר. הערמאַן פּראַנק: "א. ש. זאקס — קעמפער פאַר פּאַלקס־אױפּלעבונג", ניו־יאָרק, 1945, ז' 26, 29.
 נחום סאָקאַלאָו: "פּערזענלעכקייטן", בוענאַס אירעס, 1948, ז' 35.
 א. ש. הערשבערג: "פּנקס ביאָליסטאָק", ניו־יאָרק, 1949, ז' 414-415.

ארטיקלען פון אלעזר אטלאס

סדר היהודים בימי קדם, "האסיף", ווארשא, תרמ"ה, עמ' 24-37.
 אבן בחז, בקרת על ספרים, "האסיף", ווארשא, תרמ"ה, עמ' 229-250.
 צנא דמלי ספרי, השקפה על פני מכתבי העתים הספרותיים לישראל, "האסיף", ווארשא, תרמ"ו, עמ' 353-450.
 Monatsschrift fuer Geschichte und Wissenschaft des Judentums, Berlin, 1898, Band 42, S. 567-568.
 909 הנאשמים, "הפּלס", תרס"ג: חוב' אב, עמ' 33, 101.
 אבי דרי חושבנא, "הפּלס", תרס"ג, חוב' יא"ב, עמודים 686, 741; תרס"ד: חוב' א"ג, עמודים 41, 95, 152.
 המשובה הציונית, "הפּלס", תרס"ד, חוב' ד"ה, עמודים 206, 281.
 ממון שאין לו תובעים, "הפּלס", תרס"ד, חוב' ו', עמ' 346.
 מכתב להערוד של "הפּלס", "הפּלס", תרס"ד, חוב' י"א, עמ' 585-586.

ארטיקלען וועגן אלעזר אטלאס

נחום סאָקאַלאָו: "ספר זכרון לסופרי ישראל", ווארשא, תרמ"ט, עמ' 6.
 נחום שטיף: "יעורעסקאיאַ ענציקלאָפּעדיאַ" (אין רוסיש), פעטערבורג, באַנד 3, ז' 392-393.
 Ch. D. Lippes: Bibliographisches Lexicon, Wien, 1899, S. 15-16.

* די דאָזיגע ביבליאָגראַפיע איז ניט קיין פולע, ווייל ס'איז, ליידער, ניט מעגליך געווען צו געפינען אין שיקאגא די יאָהרגאַנגען פון "הכרמל", "הצפירה", "היום", "האשכול", "ספר השנה" פון נחום סאָקאַלאָו, און אַנ־דערע אױסגאַבעס, אין וועלכע אַטלאַס האָט מיטגעאַרבעט. אויך די ביבליאָ־גראַפיע וועגן אים איז, מחמת באַגרענעצטקייט אין פּלאַץ, ניט קיין פולע. די אױסגעלעגטע ווערק זיינען און די יאָהרען פון זייער דערשיינונג זיינען אָנגע־געבען אין דעם אַרטיקלע גוסא.

ELEAZAR ATLAS

(1851-1904)

Hebrew Critic and Publicist

By

DR. BORIS KADER

ספאראט-אפדרוק פון זשורנאל „ביאליסטאקער שטימע“
ניו-יארק, מערץ-אפריל, 1949

Additional copies obtainable from the author:

DR. B. M. KADER, 5036 N. Kimball Avenue, Chicago 25, Illinois, U.S.A.

PRINTED IN THE U. S. A. BY
SHULSINGER BROS. LINOTYPING AND PUBLISHING CO.
21 EAST 4TH STREET, NEW YORK 3, N. Y.

ISBN:0-657-12582-2

01-261